

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛІСОВОГО ПОКРИВУ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛІСЬКОЇ ЧАСТИНИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В АНТРОПОГЕННИЙ ПЕРІОД

Потоцька С.О., Григораши А.В.

*Чернігівський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка*

Формування лісів на території Українського Полісся у післяльодовикову епоху розглядалося рядом ботаніків, зокрема Є.М. Лавренком (1936), В.М. Сукачовим (1938), Д.К. Зеровим (1950), М.І. Нейштадтом (1952), О.Т. Артюшенко (1957), В.О. Поварніциним (1959). Вони вивчали розселення та формування лісів на цій території під впливом чинників кліматичної природи (температурні режими, вплив зледенень, вологість клімату). Післяльодовиковий період, зокрема ранній голоцен (10 тис. років тому) визначає поширення соснових та сосново-березових лісів. Середній голоцен як період зникнення та значного відступання льодовика сприяв поширенню широколистяних лісів, які склалися переважно з дуба, в'яза, липи, а також вільхи. Значна участь у цей період у лісоутворенні на лівобережному Поліссі належить березі. Основною перешкодою для розселення широколистяних порід на території регіону досліджень виступають бідні піщані ґрунти. У пізньому голоцені починають поширюватися вологолюбні породи, на схід розселюється граб звичайний, розширює свій ареал ялина звичайна.

Вплив людини як чинника середовища на лісові території був пов'язаний зі скороченням їх площ, заміною породного складу, формуванням малопродуктивних похідних типів. Тривалість антропогенного періоду історії природи складає близько 40-18 тис. років. Початок його належить до часу, коли людина навчилася свідомо користуватися вогнем. Антропогенний період можна поділити на чотири епохи, які характеризуються таким чином: найдавніша епоха (верхній палеоліт, 38-8 тис. років до н.е.) – людина, опанувавши вогонь, виступає головним чинником ландшафтотворення; стародавня епоха (VII тис. років до н.е.) – розвиток землеробства, скотарства, металургії, інших промислів; нова епоха (I тис. років до н.е. – середина XX ст.) – розвиток класового суспільства і докорінна зміна рослинного покриву та природних ландшафтів людиною, новітня доба (з 40-х років XX ст. по сучасний період) – оволодіння атомною енергією, вихід людини в Космос та ін.

Антропогенну історію формування та трансформації лісового покриву на території Чернігівщини можна поділити на чотири основних періоди за такою їх хронологією: доісторичний (найдавніший) – 25-12 тис. років до н.е.; давній – XII тис. років до н.е. – рубіж X-XI тис. н.е.; середній – рубіж X-XI ст. – 1917 р., новий – з 1917 р. Чернігово-Сіверський край увійшов до літератури у різних напрямках (історичному, військово-стратегічному, економіко-політичному, культурному, науковому та ін.) із дуже давніх часів. Аналіз і узагальнення доступних і збережених літературних відомостей

дозволяють визначити Чернігівщину як територію басейнів річок Десни з притоками, верхів'я Дніпра, а адміністративно – як ряд областей України, Росії та Білорусі.

До епохи верхнього палеоліту (25-12 тис. до н.е.), або до доісторичного – найдавнішого періоду історії наших далеких предків належать стоянки в селах Пушкарі (Новгород-Сіверський район), Мезин (Коропський район) та деякі інші. Вік найбільш стародавніх пам'яток життя людини визначений ученими в 35-25 тис. років і більше. Палеолітична людина (15-12 тис. років тому і більше), займалася землеробством, скотарством (мала вже одомашнених тварин), іншими різними промислами (мисливством, бджільництвом та ін.). Вже в ті далекі часи людина, широко використовуючи вогонь як засіб праці і захисту (розчищення площ від лісу, здійснення загородного полвання в нічний час, за допомогою вогню та ін.), помітно впливає на природні ландшафти. Антропогенні фактори, за М.І. Нейштатдом, виступають визначальними у формуванні лісів лише з середини I тис. до н.е., тобто тільки за останній період в 2,0-2,5 тис. років.

Лісистість, територіальне розміщення і породний склад лісів змінювалися головним чином під впливом антропогенних факторів. Так, майже суцільне поширення ліщини звичайної в період раннього голоцену не є винятком, оскільки людина вже в ті далекі часи свідомо доглядала за природними заростями, створювала спеціальні – штучні насадження (в середньому голоцені був відзначений найбільший ареал поширення ліщини, який збігається з неолітом і залізним століттям – епохою розвитку вже орного (і навіть товарного) землеробства, металургії та інших галузей господарської діяльності людини. В пізньому голоцені спостерігалось помітне скорочення ареалу ліщини). М.І. Нейштатдт наводить дані про зміну питомої ваги пилку ліщини у часі: древній голоцен (12,0-9,8 тис. років тому) – близько 5%; ранній голоцен (9,8-7,7 тис. років тому) – 23%; середній голоцен (7,7-2,5 тис. років тому) – близько 10%; пізній голоцен (2,5-0,5 тис. років тому) – близько 4% і сучасний період (останні століття) – 3%.

У період VII-V тис. до н.е. характерним є помітне збільшення чисельності населення, перехід населення до землеробства, значне поширення великих долотовидних і топоровидних знарядь праці. Також для цього періоду були відзначені чергові великі переміщення народів по всій європейській території. У II тис. до н. е. спостерігався найвищий ступінь у розвитку господарства стародавніх землеробів, яке потім змінилося занепадом. Оцінюючи середній період в історії Чернігівщини (рубіж X-XI ст. – 1917 р.) зазначимо, що він мав неодноразові, численні військові конфлікти (локальні і глобальні), які хвилями прокотилися по території краю в різних напрямках. По території Сіверщини проходили основні торгові шляхи як по ріках, так і сушею. Навіть у середні віки (XI-XV ст.), і значно пізніше (в XVII-XVIII ст.) на території Чернігівщини зберігалися дерева дуба, липи з діаметром стовбура понад 2 м.

Наприкінці XVI ст. був проведений розподіл земель за категоріями (рілля, сінокіс – луки, ліс). Серединою XVI ст. датується одне з перших

описів лісових ресурсів за, так званим, типом лісу. При цьому були виділені або прийняті типи лісових угідь із метою організації та здійснення полювання.

Лісистість Чернігівщини навіть в кінці XIX ст. складала 30-33%, а в давні часи вона була значно вищою. За останні 300-400 років (XVI, XIX-XX ст.) відбулося зменшення більше, ніж в три рази (із більше 50% в XVI в до 15% в кінці XIX ст.). У далекому минулому територія губернії являла собою мозаїку суцільних лісових масивів. Всі сільськогосподарські угіддя на сьогодні (рілля, луки, пасовища) – це розчищені з-під лісу ділянки.

Ліси Чернігівщини досить інтенсивно експлуатувалися впродовж усього відомого історичного періоду. У лісах здавна були розвинені лісові промисли, серед яких чільне місце займало смолокуріння. Лісистість регіону досліджень за 140 дореволюційних років зменшилося на 24,2% (з 51,4 до 27,2%) або на 47% від початкової, тобто майже наполовину. Найбільші площі займають молодняки і пристигаючі ліси: середній вік соснових і ялинових насаджень складав 30-50 років, а березових, осикових та вільхових – 10-30 років. Старі дерева ялини, сосни та інших порід зустрічалися тільки у віддалених від сплавних річок і доріг ділянках. У середині XIX ст. ліси інтенсивно вирубувалися, а заготовлена деревина сплавлялася в інші місцевості.

До середини XIX ст. у регіонах проводяться перші спроби організації господарства в лісах в цілому, і в поліських зокрема (1840 р.). До другої половини XIX ст. при проведенні лісовпорядкування або ревізії по таксації лісових насаджень облік осики у складі лісових насаджень навіть не передбачався. Період з 1917 р. базується на принципі націоналізації лісів. Звичайно це не виключає наявності зіткнень між лісовим господарством та іншими галузями народного господарств, але вирішення питань цього порядку вимагає тільки всебічного економічного аналізу та висновків виходячи з інтересів народного господарства в цілому. У 1925 році був розроблений і прийнятий до виконання курс на індустріалізацію народного господарства країни. Лісові ресурси при цьому мали винятково велике значення – і як ресурс різноманітної продукції і як джерело отримання фінансових коштів (для закупівлі засобів механізації, приладів та обладнання). У 1931 р. лісові ресурси країни були розділені на дві зони: лісокультурну та лісопромислову. У 1933 р. був розроблений і прийнятий план розвитку народного господарства країни на другу п'ятирічку (1933-1937 рр.), в якому основна увага надавалася проблемі заготівлі деревини. У 1936-1941 рр. була здійснена третя реформа лісового господарства, суть якої полягала у виділенні лісів водоохоронної зони та в організації спеціального самостійного державного лісового відомства з ведення господарства в лісах водоохоронної зони. Велика Вітчизняна війна (1941-1945 рр.) стала головним чинником різкого погіршення стану лісового фонду і істотного процесу лісовинищення. У 1953 році була проведена п'ята реформа лісової справи, наслідки якої виявилися дуже сумними, якщо не катастрофічними, і для лісового господарства і для всього народного господарства країни в цілому.

У цей період були припинені роботи зі створення системи захисних лісових насаджень; були повернуті колгоспам і радгоспам землі, відведені для лісозахисту. На рубежі 1965-1966 рр. при відновленні галузевого принципу управління народним господарством в державі було здійснено формування Держліскомітету. За період 60-90-х рр. ХХ ст. ліси поліської частини Чернігівщини були сильно виснажені, в лісовому фонді на значних площах відбулася небажана зміна порід.

На сучасному етапі слід виділити також такі впливи на рослинний покрив лісових територій, як механічне пошкодження дерев і чагарників, збір рослин, лікарської сировини, ягід, грибів, ущільнення ґрунту, опосередкований варіант впливу через фактор непокою для тварин в лісі та ряд інших. На лісових територіях природно-заповідного фонду регіону досліджень переважають ценози, які знаходяться на першій стадії деградації в зв'язку з тим, що екосистеми в цілому ще не значно включені в сферу використання. Найбільший вплив рекреаційного фактора мають лісові території та узлісні ділянки, які знаходяться навколо населених пунктів. Для них характерними є наявність стежок, зменшення підросту, зміна трав'яного покриву шляхом вторгнення злаків, світлолюбних узлісних та лучних видів, ряду видів бур'янової групи внаслідок використання людиною територій як пасовищ, місць відпочинку.

Отже, фактичні дані дозволяють із достатньою достовірністю зробити висновки, що визначальними факторами історії суспільства і змін породного складу лісів були антропогенні, соціально-економічні та політичні особливості розвитку суспільства. На сучасному етапі окремих об'єктів ПЗФ відбуваються процеси спрощення структури окремих ценозів, вторгнення ряду видів бур'янової групи з агресивною стратегією, виникнення нестабільних ценозів, зниження продуктивності та стійкості природних угруповань.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Гречка Г.І., Плаксієнко І.Л.

Полтавська державна аграрна академія

Сучасний етап розвитку людства характеризується безперервним збільшенням обсягів виробництва продуктів харчування, і до недавнього часу це розглядалось як єдиний критерій успішного ведення сільського господарства. У своєму прагненні постійного нарощування виробництва продукції товаровиробники нехтують негативним впливом господарської діяльності на екологічний стан довкілля і тому нині сільське господарство спричиняє величезні екологічні негаразди, призводячи до виснаження агроекосистем та порушення стану біологічного різноманіття [4].

Окремо слід вказати на необхідність екологізації сільськогосподарського виробництва за рахунок альтернативного землеробства.